

Michał Wojnowski

<https://orcid.org/0000-0001-9009-1599>

Badacz niezależny, Warszawa

Inżynierowie świadomości. Moskiewskie Koło Metodologiczne jako rosyjska szkoła manipulacji społeczeństwem

Consciousness Engineers. The Moscow Methodological Circle as a Russian School for the Manipulation of Society

Abstrakt: Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie genezy, aktywności i dorobku naukowego Moskiewskiego Koła Metodologicznego w zakresie rozwoju socjotechniki oraz próba dokonania oceny wpływu tej organizacji na sposób myślenia i działania współczesnych rosyjskich elit przywódczych. W Moskiewskim Kole Metodologicznym stworzono naukowe podstawy sowieckiej/rosyjskiej szkoły socjotechniki wykorzystywanej zarówno do sterowania swoim społeczeństwem, jak i populacją innych państw. Teoretyczne i praktyczne założenia tej szkoły opracowane przez Georgija Szczedrowickiego, jego współpracowników i uczniów zostały zaadaptowane przez naukowo-badawcze zaplecze resortów siłowych i część rosyjskich elit przywódczych. Od lat 60. XX w. do czasów współczesnych „metodolodzy” przeszli ewolucję od techników gier poprzez pionierów pierestrojki do doradców czołowych rosyjskich polityków.

Abstract: The aim of this study is to present the origins, activity and scientific achievements of the Moscow Methodological Circle in the development of socio-technical engineering and to attempt to assess the influence of this organization on the way of thinking and acting of contemporary Russian leadership elites. The Moscow Methodological Circle created the scientific foundations of the Soviet/Russian school of social engineering used both to control their own society and the population of other countries. The theoretical and practical assumptions of this school developed by Georgy Schedrovitsky, his colleagues and students were adapted by the scientific and research base of the ministries of power and some of the Russian leadership elites. From the 1960s to the present day, ‘methodologists’ have evolved from game technicians, through perestroika pioneers, to advisors to leading Russian politicians.

Słowa kluczowe: socjotechnika, działania aktywne, Szczedrowicki, metodologia, pierestrojka

Keywords: social engineering, active measures, Schedrovitsky, methodology, perestroika

Kiedy robimy rewolucję, również nie ma mowy o tym, by najpierw się uczyć, a potem działać, trzeba uczyć się, działając, albo jeszcze lepiej: najpierw działać, a potem się uczyć. Działanie samo w sobie jest nauką¹.

Dla mnie metodologiczna teoria szkoły G.P. Szczedrowickiego od dawna stała się teoretyczną konstrukcją służącą do podejmowania decyzji w procesie zarządzania na wszystkich poziomach hierarchii administracyjnej, którą udało mi się przejść².

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie genezy, aktywności i dorobku naukowego Moskiewskiego Koła Metodologicznego w zakresie rozwoju socjotechniki oraz podjęcie próby oceny wpływu tej organizacji na sposób myślenia i działania współczesnych rosyjskich elit przywódczych.

Przeanalizowanie tego zagadnienia może być podstawą do sformułowania następującej tezy: Moskiewskie Koło Metodologiczne ukształtowało elitę konceptualną, której idee i teorie znajdują praktyczne zastosowanie w tzw. technologiach politycznych. W Rosji są to techniki manipulacji umożliwiające tworzenie i wprowadzenie do masowej świadomości społeczeństwa (zarówno własnego, jak i przeciwnika) danej ideologii oraz kreowanie pozytywnego bądź negatywnego wizerunku osób publicznych. Te techniki obejmują m.in. tworzenie różnych projektów politycznych, przygotowanie i prowadzenie kampanii wyborczych oraz zakładanie partii, stowarzyszeń i innych podmiotów wywierających wpływ na politykę danego kraju³.

Do tej pory nie powstało żadne kompleksowe opracowanie na temat wykorzystania w technologiach politycznych dorobku naukowego Gieorgija Szczedrowickiego, jego uczniów i współpracowników. Brak również analiz (poza kilkoma publicystycznymi artykułami) dotyczących powiązań

¹ Fragment artykułu redakcyjnego w „Renmin Ribao” z 7 VIII 1966 r. „Renmin Ribao” to dziennik Komunistycznej Partii Chin wydawany od 1948 r.; cyt. za: T. Færøvik, *Mao. Cesarstwo cierpienia*, przeł. E. Partyga, Poznań 2018, s. 292.

² Wiktor Christienko – były wicepremier Federacji Rosyjskiej; cyt. za: В.Б. Христенко, *Путеводитель по методологии организации, руководства, управления*, Тольятти 2003, s. 3.

³ Е.Б. Малкин, Е. Сучков, *Политические технологии: избирательные технологии, партийное строительство, политические проекты*, Москва 2006, s. 20–26; Т.В. Ляпина, *Современные избирательные технологии или театр политических теней*, Киев 2009; Е.Б. Малкин, А.К. Мамитов, В.В. Петров, *Политические технологии. Работа над ошибками*, Москва 2016.

„metodologów” z rosyjskimi elitami przywódczymi i aparatem bezpieczeństwa państwa. W zachodniej literaturze można odnaleźć wyłącznie szczątkowe informacje na temat Szczedrowickiego. Jego postać i dorobek naukowy pojawiają się tylko w badaniach dotyczących sowieckiej filozofii⁴. Natomiast w Federacji Rosyjskiej (FR) osiągnięcia Gieorgija Szczedrowickiego są dobrze znane w środowisku menedżerów, konsultantów, technologów politycznych i decydentów. Począwszy od lat dziewięćdziesiątych na bazie opracowanych przez niego koncepcji powstały firmy konsultingowe, które zajmują się przygotowaniem projektów dla podmiotów prywatnych i organów rządowych. Jedną z takich firm jest m.in. Niekomercyjna Fundacja Naukowa „Instytut im. G.P. Szczedrowickiego” – podmiot, którym kieruje syn założyciela Moskiewskiego Koła Metodologicznego, Piotr Szczedrowicki. Celem tej fundacji jest „tworzenie warunków do prowadzenia fundamentalnych badań z zakresu filozofii i metodologii ukierunkowanych na praktyczne rozwiązywanie problemów w gospodarczym, społecznym i politycznym rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego” we współpracy z przedstawicielami instytucji naukowych, organizacji non-profit i organów rządowych⁵. Ponadto prace Szczedrowickiego są cytowane w tysiącach opracowań naukowych i dysertacjach publikowanych głównie przez badaczy rosyjskich, którzy zajmują się takimi dziedzinami, jak zarządzanie, nauka o mediach, politologia, filozofia i pedagogika.

Ze względu na brak dostępu do dokumentacji zgromadzonej w archiwach rosyjskich, podstawę źródłową niniejszego opracowania stanowią książki, czasopisma, materiały pokonferencyjne, stenogramy seminariów i wspomnienia opublikowane przez Gieorgija Szczedrowickiego, jego współpracowników i uczniów. Cennym uzupełnieniem są również informacje zawarte w rozprawach i wspomnieniach rosyjskich polityków, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa państwa i wojska⁶. W przygotowaniu niniejszego opracowania wykorzystano także publikacje uczelni wyższych, wywiady, artykuły prasowe i nagrania audiowizualne.

⁴ Dla przykładu, jedyne studium historyczne o Szczedrowickim powstało w języku francuskim i dotyczy znaczenia jego myśli dla rozwoju filozofii marksistowskiej i psychologii społecznej, zob. S. Tabatchnikova, *Le cercle de méthodologie de Moscou (1954–1988): une pensée, une pratique*, Paris 2007. Por. E. Trufanova, V. Gorokhov, *Epistemology and the Philosophy of Science and Technology in Contemporary Russian Philosophy: A Survey of the Literature from the Late 1980s to the Present*, „Studies in East European Thought”, 2016, t. 66, s. 195–210.

⁵ Информация о Фонде, <https://fondgp.ru/fond/> (dostęp: 10 VIII 2023).

⁶ Należy jednak pamiętać, że badania naukowe nad organami bezpieczeństwa państwa mają wiele ograniczeń, które wynikają z niejawnego charakteru części prowadzonych przez nie działań lub z zamierzonych przedsięwzięć dezinformacyjnych. Największym ograniczeniem, szczególnie w badaniach nad bieżącą działalnością organów

Geneza, powstanie i główne kierunki działalności Moskiewskiego Koła Metodologicznego

W koncepcji strategicznej przyjętej przez Organizację Traktatu Północnoatlantyckiego 29 czerwca 2022 r. podczas 35. szczytu NATO w Madrycie stwierdzono, że Rosja stwarza „najbardziej znaczące i bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa sojuszników oraz pokoju i stabilności obszaru euroatlantyckiego”⁷. Analizując współczesne środowisko bezpieczeństwa, wskazano, że działania zbrojne prowadzone przez Rosję oraz jej gotowość do użycia siły podważają porządek międzynarodowy. Podkreślono, że FR dąży do ustanowienia stref wpływów poprzez przymus i agresję, wykorzystując przeciwko Sojuszowi i jego partnerom środki konwencjonalne i hybrydowe⁸. W rozumieniu ekspertów NATO hybrydowe metody walki przybierają postać działań kinetycznych (śmiercionośnych) i niekinetycznych (nieśmiercionośnych). Są to zmodyfikowane sowieckie tzw. środki (działania) aktywne, których stosowania Rosja nie tylko nie przerwała, lecz znacznie je udoskonaliła, co było związane z rozwojem nowoczesnych technologii informatycznych. Są to dywersja, sabotaż, walka informacyjna prowadzona poprzez zmasowane użycie – szczególnie w cyberprzestrzeni – dezinformacji, propagandy i innych narzędzi służących do naruszania suwerenności krajów członkowskich NATO, a także do ich osłabiania od wewnątrz. Równoległe do tych destrukcyjnych działań Rosja promuje alternatywny wobec zachodniego system wartości, oparty na antyamerykanizmie, antyliberalizmie i antyglobalizmie⁹.

bezpieczeństwa państwa, jest dostęp do bazy źródłowej. To powoduje, że wykorzystanie materiałów wytworzonych przez te organy, oficjalnych oświadczeń służb oraz innych szczątkowych informacji może prowadzić do błędnych wniosków i ocen. Związane z tym ryzyko można częściowo ograniczyć przez zastosowanie perspektywy historycznej w badaniach nad współczesną aktywnością rosyjskich organów bezpieczeństwa państwa i związanych z nimi podmiotów. Dzięki perspektywie historycznej można przeanalizować ciągłość struktury organizacyjnej i sposoby działania tych organów. Znając historię ich działalności, można – przynajmniej częściowo – określić jej współczesne kierunki oraz środki i metody zastosowane do realizacji określonych przedsięwzięć; zob. K. Kraj, *Badania naukowe nad służbami specjalnymi*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa”, 2020, nr 8, s. 178–179; *idem*, *Rosyjska wspólnota organów bezpieczeństwa*, Kraków–Wrocław 2017, s. 127.

⁷ NATO 2022 *Strategic Concept Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022*, w: *NATO's New Strategic Concept*, red. T. Tardy, Rome 2022, s. 61.

⁸ *Ibidem*, s. 61–62.

⁹ *NATO Strategic Warfare Development Command. Regional Perspectives on Russia Report*, Norfolk 2021, s. 24–25, 43–44. Środki (działania) aktywne to integralny element działalności wywiadowczej i kontrwywiadowczej, specjalne, ofensywne przedsięwzięcia zgodne z interesami ZSRR i innych państw bloku komunistycznego, polegające

Należy podkreślić, że te metody i środki opierają się na socjotechnice, czyli świadomym oddziaływaniu na inne osoby lub grupy społeczne. Podstawę tego oddziaływania stanowi wiedza teoretyczna, czerpana z różnych dziedzin nauki oraz wiedza empiryczna. Środki te zostały stworzone na bazie sowieckiej historycznej i intelektualnej tradycji postrzegania polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, osadzonej głęboko w kulturze strategicznej tego państwa¹⁰. Powstały na bazie rozbudowanych w Związku Sowieckim studiów z zakresu nauk ścisłych, przyrodniczych, humanistycznych i społecznych, co nastąpiło na skutek odideologizowania części nauki w wyniku przemian politycznych (tzw. odwilży) zapoczątkowanych po wystąpieniu I sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KC KPZR) Nikity Chruszczowa (1894–1971) na XX Zjeździe KPZR w dniu 25 lutego 1956 r.¹¹

na wywieraniu wpływu, czyli oddziaływaniu za pomocą właściwie dobranych metod i środków na różne dziedziny życia politycznego, ekonomicznego i społecznego w krajach demokratycznych, demaskowaniu zamiarów państw uznanych za wrogie oraz przeciwdziałaniu ich planom politycznym, ekonomicznym i wojskowym, paraliżowaniu i osłabianiu działalności antykomunistycznej i minimalizowaniu efektów wojny psychologicznej, kompromitowaniu partii, stronnictw, ugrupowań politycznych oraz ich przywódców i działaczy, których aktywność uznano za wrogą, dezinformowaniu przeciwnika i prowadzeniu dywersji wobec określonych osób, grup i organizacji związanych z wrogo nastawionymi ośrodkami oraz wykonywaniu innych specjalnych czynności zleconych przez przywództwo ZSRR. W nomenklaturze sowieckich organów bezpieczeństwa państwa termin „środki (działania) aktywne” stosowano w celu odróżnienia operacji wywierania wpływu od szpiegostwa i kontrwywiadu. Znaczenie tego pojęcia nie ograniczało się jednak tylko do samych służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Sowieckie środki (działania) aktywne obejmowały działalność sowieckiej partii komunistycznej i struktur państwa. Co więcej, były uważane za wartościowe uzupełnienie tradycyjnej dyplomacji, zob. Высшая разведывательная школа, *Агентурно-оперативный словарь разведчика*, red. П.Н. Игнатов, А.И. Авдеев, Г.А. Брагин, Москва 1967, s. 14; Высшая Краснознаменная школа Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров СССР им. Ф.Э. Дзержинского, *Контрразведывательный словарь*, red. Л.В. Каленская, Ю.И. Смирнов, Москва 1972, s. 90–91, *Записка № 577-А/ОВ 27.03.1978 председателя КГБ при СМ СССР Ю.В. Андропова Генеральному секретарю ЦК КПСС „Отчет о работе Комитета госбезопасности за 1977 год”*, w: *Власть и диссиденты: из документов КГБ и ЦК КПСС*, red. А.А. Макаров, Н.В. Костенко, Г.В. Кузовкин, Москва 2006, s. 192; *Роля и място на активните мероприятия в разузнаването, София, 6 юни 1979 г.*, w: *Държавна сигурност – активни и остри мероприятия (1944–1991 г.)*. Документален сборник, София 2020, s. 402–411.

¹⁰ S.T. Possony, *A Century of Conflict: Communist Techniques of World Revolution*, Chicago 1953, s. 5.

¹¹ K. Ivanov, *Science after Stalin: Forging a New Image of Soviet Science*, „Science in Context”, 2002, nr 15, s. 317–338; M.N. Epstein, *Main Configurations of Russian Thought in the Post-Stalin Epoch*, w: *Philosophical Thought in Russia in the Second Half of the Twentieth Century. A Contemporary View from Russia and Abroad*, red. V.A. Lektorsky, M.F. Bykova, New York 2019, s. 35–53.

Rozwój nauki miał także związek z realizacją doktryny „pokojowego współistnienia” – strategii sowieckiej polityki zagranicznej, której celem było doprowadzenie do zwycięstwa komunizmu poprzez konsolidację gospodarczej, militarnej i politycznej potęgi państw obozu socjalistycznego oraz osłabienie jedności świata niekomunistycznego. Strategia ta, zdefiniowana jako „intensywna forma walki klasowej między socjalizmem a kapitalizmem”¹² zakładała wykorzystanie przez Związek Radziecki gospodarczych, politycznych, narodowych i historycznych antagonizmów, które istniały w państwach niekomunistycznych¹³. Aby planować i realizować cele tej strategii, konieczne było rozpoznanie przyszłych zjawisk i procesów w zakresie polityki, gospodarki, nauki, techniki, wojskowości, demografii itd. Dlatego też, od drugiej połowy lat pięćdziesiątych ważne znaczenie w zarządzaniu Związkiem Radzieckim i kierowaniu jego polityką zagraniczną zyskała predykcja lub przewidywanie, czyli skomplikowany proces analityczny, oparty na specjalistycznej wiedzy i metodach, takich jak ekstrapolacja, modelowanie, ocena ekspercka, planowanie sieciowe, teoria gier i metoda delficka. Prowadzenie tych badań stało się możliwe dzięki zapożyczeniu metod pozyskiwania wiedzy predykcyjnej opracowanych w amerykańskich wojskowych instytutach badawczych, takich jak np. RAND Corporation w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. W ZSRR, pod kuratelą organów bezpieczeństwa państwa stworzono także instytucjonalne zaplecze w postaci formalnych i nieformalnych instytutów, ośrodków i stowarzyszeń naukowo-badawczych. Dzięki temu umożliwiono ekspertom dostęp do informacji oraz włączenie ich badań do procesu zarządzania państwem. Wykorzystanie wiedzy predykcyjnej do celów politycznych potwierdzili w 1966 r. I sekretarz KC KPZR Leonid Breżniew (1906–1982) i wicepremier i przewodniczący Państwowego Komitetu Planowania Aleksiej Kosygin (1904–1980), podkreślając, że zarządzanie Związkiem Radzieckim opiera się na „naukowej wiedzy o przyszłości”¹⁴.

Szczególne znaczenie dla realizacji celów strategii „pokojowego współistnienia” miały badania dotyczące technik wywierania wpływu na zbiorowości ludzkie, prowadzone w zakresie psychologii, socjologii, teorii systemów,

¹² A. Golicyn, *Nowe kłamstwa w miejsce starych. Komunistyczna strategia podstępów i dezinformacji*, Warszawa 2007, s. 45.

¹³ M.P. Gehlen, *The Politics of Coexistence. Soviet Methods and Motives*, Bloomington 1967, s. 157–239. Por. E. Topitsch, *Stalins Krieg: die sowjetische Langzeit strategie gegen den Westen als rationale Machtpolitik*, Herford 1990.

¹⁴ E. Rindzevičiūtė, *The Future as an Intellectual Technology in the Soviet Union: From Centralised Planning to Reflexive Management*, „Cahiers du monde russe”, 2015, t. 56, nr 2, s. 117–119; *idem*, *A Struggle for the Soviet Future: The Birth of Scientific Forecasting in the Soviet Union*, „Slavic Review”, 2016, t. 75, nr 1, s. 52–76.

a zwłaszcza cybernetyki, która znalazła zastosowanie w wojskowości. W utworzonym 1 maja 1954 r. Centrum Komputerowym nr 1 Ministerstwa Obrony ZSRR prowadzono prace w zakresie tworzenia i rozwijania środków służących do optymalizacji procesów dowodzenia, kontroli i automatycznego sterowania uzbrojeniem przez wprowadzanie i wykorzystywanie osiągnięć z zakresu teorii informacji i komputerów. Według radzieckich wojskowych, integralną część cybernetyki stanowiły teoria informacji dotycząca tworzenia, przetwarzania i transmisji wiadomości, teoria automatów analizujących, modelujących i symulujących proces ludzkiego myślenia oraz teoria automatycznych systemów sterowania i kontroli. Społeczeństwo, zarówno własne, jak i przeciwnika, postrzegali jako zorganizowany układ, który tworzą ludzie (ci, którzy programują działania środków przekazu informacji i ci, którzy odbierają przekazywane przez nie komunikaty) i infrastruktura techniczna, służąca do transmisji energii i informacji¹⁵.

Jednym z ośrodków, w których zajmowano się badaniem formalnych teorii planowania i zarządzania (m.in. teorii informacji, teorii systemów, teorii sterowania refleksyjnego), było Moskiewskie Koło Metodologiczne. Było to nieformalne stowarzyszenie intelektualistów, w którym pod kierunkiem filozofa Gieorgija Szczedrowickiego rozwijano „metodologię systemowo-myślowo-działaniową (aktywnościową)” – nowy kierunek w sowieckiej i postsowieckiej myśli filozoficznej i społecznej, który znalazł zastosowanie w technologiach politycznych¹⁶.

Twórcą „metodologii systemowo-myślowo-działaniowej (aktywnościowej)” określanej potocznie „metodologią” był sowiecki filozof i działacz społeczny Gieorgij Szczedrowicki (ur. 23 II 1929 r. w Moskwie, zm. 3 II 1994 r.

¹⁵ С.Л. Соболев, А.И. Китов, А.А. Ляпунов, *Основные черты кибернетики*, „Вопросы философии”, 1955, nr 4, s. 136–148; P.P. Kirschenmann, *Information and Reflection. On Some Problems of Cybernetics and How Contemporary Dialectical Materialism Copes with Them*, New York 1970, s. 9–12; W.K. McHenry, *Computer Networks in the Soviet Scientific Community*, w: *The Status of Soviet Civil Science Proceedings of the Symposium on Soviet Scientific Research, NATO Headquarters, Brussels, Belgium, September 24–26, 1986*, red. C. Sinclair, Dordrecht 1987, s. 151–177; S. Gerovitch, *From Newspeak to Cyber-speak. A History of Soviet Cybernetics*, Cambridge 2002, s. 173–179; В.А. Долгов, Китов Анатолий Иванович – пионер кибернетики, информатики и автоматизированных систем управления, Москва 2010, s. 81–114, 166; Ю.В. Ревич, Б.Н. Малиновский, *Информационные технологии в СССР. Создатели советской компьютерной техники*, Санкт-Петербург 2014, s. 197–214.

¹⁶ П.В. Алексеев, *Философы России XIX–XX столетий. Биографии, идеи, труды*, Москва 1999, s. 910–911; А.А. Грицанов, Д.К. Безнюк, *СМД-методология*, w: *Всемирная энциклопедия: Философия XX век*, red. А.А. Грицанов, Москва–Минск 2002, s. 702–705; А.А. Пископпель, В.Н. Садовский, *Щедровицкий, Георгий Петрович*, w: *Новая философская энциклопедия*, t. 4: Т–Я, red. В.С. Степин, Москва 2010, s. 405.

w m. Bolszewo). Był synem Piotra Szczedrowickiego (1899–1972), inżyniera i twórcy radzieckiego przemysłu lotniczego, który w okresie wojny domowej w Rosji zajmował stanowisko dowódcy dywizji Chłopsko-Robotniczej Armii Czerwonej (według innych źródeł – zastępcy dowódcy dywizji)¹⁷. Matka Gięorgija, Kapitolina Szczedrowicka z domu Bajukowa (1904–1994), pracowała jako lekarz. W 1937 r. Szczedrowicki rozpoczął naukę w drugiej klasie moskiewskiego gimnazjum nr 94. Po wybuchu II wojny światowej rodzina przeniosła się do Kujbyszewa, gdzie Szczedrowicki kontynuował naukę, pracując jako pielęgniarski w szpitalu i szlifierz w fabryce broni. Po powrocie do Moskwy w 1943 r. Szczedrowicki podjął naukę w gimnazjum nr 150¹⁸. Rodzina Szczedrowickich utrzymywała częste kontakty z członkami partii i kadrami dowódczą kompleksu wojskowo-przemysłowego¹⁹. W 1946 r. Szczedrowicki rozpoczął studia na Wydziale Fizyki, a w 1949 r. – na Wydziale Filozoficznym Państwowego Uniwersytetu Moskiewskiego. Zajmował się filozoficznymi problemami nauk przyrodniczych, a następnie logiką i metodologią nauki. Po ukończeniu studiów w 1953 r. rozpoczął pracę nad rozprawą doktorską na temat „Myślenie językowe i metody

1. Gięorgij Szczedrowicki;
źródło: Wikimedia Commons

¹⁷ Piotr Szczedrowicki pełnił też funkcję głównego inżyniera Biura Projektów Specjalnych Ludowego Komisariatu Przemysłu Lotniczego. W 1940 r. został dyrektorem Powiernictwa Organizacji Przemysłu Lotniczego „Orgawiaprom” (obecnie Narodowy Instytut Techniki Lotniczej). W 1944 r. odznaczony Orderem Czerwonej Gwiazdy za wzorowe wypełnianie zadań w zakresie budowy fabryk samolotów, a w 1946 r. otrzymał Nagrodę Stalinowską III stopnia za zasługi dla rozwoju przemysłu lotniczego w ZSRS. Informacje na ten temat zawierają wspomnienia Piotra Szczedrowickiego oraz witryna z danymi genealogicznymi rodziny Szczedrowickich, zob. *Пётр Георгиевич Щедровицкий*, <https://www.geni.com/people/Пётр-Георгиевич-Щедровицкий/6000000076493368903> (dostęp: 10 VIII 2023). Por. П.Г. Щедровицкий, *Послесловие*, http://www.intelros.ru/intelros/reiting/reiting_09/material_sofiy/8754-posleslovie-opyt-avtobiografii.html (dostęp: 10 VIII 2023).

¹⁸ А.А. Пископфель, Г.П. Щедровицкий – подвижник и мыслитель, w: *Познающее мышление и социальное действие (наследие Г.П. Щедровицкого в контексте отечественной и мировой философской мысли)*, red. Н.И. Кузнецова, Москва 2004, s. 14–15.

¹⁹ Г.П. Щедровицкий, *Я всегда был идеалистом*, Москва 2001, s. 74–75.

jego analizy”, którą obronił w 1964 r. W 1952 r. został członkiem Moskiewskiego Koła Logicznego, które było nieformalnym stowarzyszeniem studentów, doktorantów i absolwentów Wydziału Filozoficznego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego. Powstało z inicjatywy Aleksandra Zinowiewa (1922–2006), którego Szczedrowicki poznał podczas studiów, Borysa Gruszyna (1929–2007) i Meraba Mamardaszwilego (1930–1990). Moskiewskie Koło Logiczne funkcjonowało do końca 1957 r. jako seminarium w ramach studenckiego koła naukowego, w którym zajmowano się problemami marksizmu, logiki formalnej i psychologii społecznej, a także rodzącym się podejściem systemowym i teorią informacji. Po odejściu Aleksandra Zinowiewa, Szczedrowicki przejął nadzór nad pracami stowarzyszenia, które zmieniło wówczas nazwę na Moskiewskie Koło Metodologiczne²⁰.

Tabela 1. Badania prowadzone w Moskiewskim Kole Logicznym/Metodologicznym

Lp.	Okres badań	Przedmiot badań
1.	1952–1963	Epistemologia (teoria poznania) i teoria myślenia.
2.	1963–1972	Podejście działaniowe (aktywnościowe) i ogólna teoria działalności (aktywności) człowieka.
3.	1972–1979	Podejście refleksyjno-komunikacyjne i przeniesienie akcentu na problematykę form współzależności i łączności myślenia i działania człowieka.
4.	1979–1990	Etap gier organizacyjno-działaniowych (aktywnościowych) i opracowanie podstawowych schematów/modeli myślenia i działania człowieka.

Źródło: Г.П. Щедровицкий, *Организационно-деятельностная игра. Сборник текстов (2)*, Москва 2005, s. 249–250.

W sierpniu 1965 r. Szczedrowicki rozpoczął pracę w Ogólnorosyjskim Instytucie Naukowo-Badawczym Wzornictwa Przemysłowego przy Państwowym Komitecie Nauki i Technologii ZSRR, gdzie do marca 1969 r. jako starszy pracownik naukowy kierował grupą zajmującą się metodologią tworzenia projektów designerskich²¹. W lutym 1968 r. został sygnatariuszem listu w obronie

²⁰ Г.А. Давыдова, *Научная биография Г.П. Щедровицкого*, „Вопросы методологии”, 1994, nr 1–2, s. 5–6; А.А. Пископфель, *Г.П. Щедровицкий – подвижник и мыслитель...*, s. 18–24, 28.

²¹ Г.А. Давыдова, *Научная биография Г.П. Щедровицкого...*, s. 6. Wzornictwo przemysłowe (design) to ogół działań o charakterze twórczym, dotyczącym projektowania dóbr i usług, których celem jest tworzenie wartości dodanej z perspektywy klienta,

Jurija Gałanskowa, Aleksandra Giznburga, Aleksieja Dobrowolskiego i Wiery Łaszkowej. W rezultacie w sierpniu 1968 r. został zwolniony z pracy i usunięty z szeregów KPZR, której był członkiem od 1956 r. W 1969 r. dzięki pomocy przyjaciół i znajomych, Georgijowi Szczedrowickiemu udało się znaleźć zatrudnienie w Centralnej Pracowni Edukacyjno-Doświadczalnej Związku Artystów Plastyków ZSRR, gdzie pracował do 1974 r. najpierw jako metodyk, a następnie jako kierownik. W październiku 1974 r. Szczedrowicki przeniósł się do Moskiewskiego Obwodowego Państwowego Instytutu Kultury Fizycznej, w którym otrzymał stanowisko starszego wykładowcy w Katedrze Dyscyplin Pedagogicznych. W latach 1980–1983 pracował w Zakładzie Psychologii Instytutu Badawczego Psychologii Ogólnej i Pedagogicznej Akademii Nauk Pedagogicznych ZSRR, w którym kierował programem badawczym „Analiza techniki rozwiązywania złożonych problemów i zadań w warunkach niepełnej informacji i działań kolektywnych”. W grudniu 1983 r. przeniósł się do Centralnego Instytutu Badawczo-Projektowego przy Państwowym Komitecie Budowlanym ZSRR, gdzie zajmował się metodologią i teorią badań w zakresie inżynierii. Jednocześnie prowadził międzyuczelniane seminarium w Moskiewskim Instytucie Przemysłu Petrochemicznego i Gazowniczego im. I.M. Gubkina na temat systemowego podejścia do geologii. Po opuszczeniu tej placówki i kilkumiesięcznej pracy w Instytucie Badawczym Ekonomii i Zarządzania Akademii Nauk Pedagogicznych ZSRR, od grudnia 1988 do kwietnia 1992 r. Szczedrowicki kierował Laboratorium Organizacji Projektowania i Budowy w Ogólnorosyjskim Instytucie Badawczym ds. Teorii Architektury i Urbanistyki. W 1988 r. pod przewodnictwem Szczedrowickiego zorganizowano Komitet ds. Metodologii Myślenia Systemowego i Gier Organizacyjno-Działaniowych (Aktywnościowych) w strukturze Zarządu Związku Towarzystw Naukowo-Inżynierskich ZSRR. Z jego inicjatywy odbywały się spotkania (kongresy) „metodologów” i uczestników gier. Ostatnim miejscem pracy Szczedrowickiego była Międzynarodowa Akademia Biznesu i Bankowości w Togliatti (obecnie Akademia Zarządzania w Togliatti), gdzie w latach 1992–1994 kierował grupą swoich studentów, którzy stworzyli Sieć Laboratoriów Metodologicznych w celu zaprojektowania nowoczesnego systemu edukacji²².

firmy oraz w wymiarze całego kraju jego powstawania; zob. Ł. Mamica, *Wzornictwo przemysłowe jako determinanta konkurencyjności gospodarki*, Kraków 2012, s. 5.

²² Г.А. Давыдова, *Научная биография Г.П. Щедровицкого...*, s. 6–9; А.А. Пископпель, *Г.П. Щедровицкий – подвижник и мыслитель...*, s. 25–42.

„Podejście metodologiczne” w socjotechnice

Georgij Szczedrowicki był marksistą, zwolennikiem rewizji dogmatów marksizmu-leninizmu²³. Źródłem inspiracji dla sowieckiego uczonego była zaczerpnięta z marksowskiego *Kapitału* idea stworzenia „nowego człowieka”, który samodzielnie kreuje rzeczywistość myślą i wolą. Cechą wyróżniającą „nowego człowieka” miały być wysokie kompetencje w zakresie aktywności poznawczej, które pozwalałyby mu analizować i skutecznie rozwiązywać najbardziej złożone problemy. Powołując się na Marksa, Szczedrowicki wskazywał, że:

w realnym świecie nigdy nie istnieją obiekty przyrody, lecz obiekty naszej praktycznej działalności: bierzemy kredę aby nią pisać, obrabiamy drewno lub sadzimy drzewa, budujemy tamy. Przerabiamy jedno na drugie, jeden materiał na drugi materiał. Marks rozumiał to jasno. Powiedział, że im dalej rozwija się ludzkość tym mniej pozostaje naturalnej przyrody. Zostaje tylko druga przyroda, zmieniona przez człowieka. A ta druga przyroda to nic innego jak naturalizacja myśli ludzkiej. Oto słynna myśl z *Kapitału*: nawet najgorszy architekt różni się od pszczoły tym, że zanim rozpocznie pracę, w jego głowie powstał idealny projekt przyszłego rezultatu tej pracy. Poprzez swoją działalność człowiek przekształca materiał przyrody według swoich idei, pomysłów, projektów, swojego idealnego wyobrażenia. Specyfika życia ludzkiego polega właśnie na tym, że człowiek nie tylko adaptuje się do otaczającego go świata, lecz ten świat przystosowuje do siebie i przekształca go zgodnie ze swoimi potrzebami²⁴.

Nawiązuje to do założeń „marksizmu praktycznego” – nurtu, który stworzyli i rozwinęli komuniści Karl Korsch (1886–1961), György Lukács (1885–1971), Antonio Gramsci (1891–1937), a zwłaszcza filozofowie skupieni w jugosłowiańskiej szkole „Praxis”. Odwołując się do wczesnych dzieł Karola Marksa, postrzegali człowieka jako podmiot historii, który poprzez swoją wolną, twórczą aktywność (praxis) doprowadza do radykalnej zmiany otaczającej go rzeczywistości. Twierdzili, że celem praktyki, którą rozumieli jako kreatywne, niczym nieograniczone działanie, jest rewolucja („najbardziej rozwinięta forma twórczości i najbardziej autentyczna forma wolności”), czyli permanentny proces społecznej transformacji²⁵. Szczedrowicki uważał zatem, że idee i poglądy są siłą

²³ O.A. Устинов, *Философско-антропологический проект Г.П. Щедровицкого: историко-философский анализ*, „Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология”, 2017, nr 4, s. 509.

²⁴ Г.П. Щедровицкий, *Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология. Курс лекций*, Москва 2000, s. 96–97 (tłum. własne).

²⁵ O.A. Устинов, *СМД-методология Г.П. Щедровицкого и советская философско-антропологическая мысль 60–80-х годов XX века*, „Вестник Тверского государственного университета. Серия: Философия”, 2017, nr 1, s. 155–156; *idem*, *Концепция человека в философии К. Маркса: опыт реконструкции*, „Вестник Пермского университета.

napędową historii, ponieważ determinują ludzką aktywność. Można nią sterować poprzez wywieranie wpływu na proces myślenia człowieka. Opierając się na marksowskiej koncepcji, która zakłada, że istota człowieka jest niczym innym jak całokształtem stosunków społecznych (VI Teza o Feuerbachu)²⁶, Szczedrowicki dowodził, że każdy może zdobyć niezbędną wiedzę niezależnie od swoich naturalnych zdolności. Podkreślał, że „człowiek jest absolutnie plastyczny”. Aby go ukształtować w pożądanym dla siebie sposób, wystarczy jedynie opracować odpowiednią socjotechnikę. W ten sposób Szczedrowicki podważył tezę szwajcarskiego psychologa Jeana Piageta (1896–1980), że myślenie jest determinowane przez mózg²⁷. Nawiązując do badań niemieckiego językoznawcy i geografę Alexandra von Humboldta (1769–1859) oraz poglądów Karola Marksa, Szczedrowicki twierdził, że to nie człowiek włada językiem, lecz język włada człowiekiem. Tak samo jest z myśleniem: nie jest generowane przez jednostkę ludzką, tylko „przechodzi” przez jej mózg, ulegając w nim przekształceniu²⁸.

Szczedrowicki i jego uczniowie postrzegali myślenie i język jako „program”, który „obsługuje” świadomość człowieka. To oznacza, że myślenie, percepcję i działanie jednostki ludzkiej, grup, społeczeństw i narodów można było „zaprogramować”. Szczedrowicki, o władnięty wizją dokonania wielkiego, naukowego odkrycia, pracował nad stworzeniem takiego „oprogramowania” rozpoczął w Moskiewskim Kole Logicznym. Członkowie koła, pod kierunkiem Aleksandra Zinowiewa, zajmowali się m.in. analizą *Kapitału* Karola Marksa.

Философия. Психология. Социология”, 2016, nr 4, s. 14–21; G. Petrović, *Mišljenje revolucije: Od „ontologije” do „filozofije politike”*, Zagreb 1980, s. 41, 76, 107; Дж. Хофман, *Марксизм и теория „практика”*, Москва 1978, s. 5–7, 24–36, 259–281; L. Kołakowski, *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution*, t. 3: *The Breakdown*, Oxford 1978, s. 474–478.

²⁶ „Feuerbach sprowadza istotę religii do istoty człowieka. Ale istota człowieka to nie abstrakcja tkwiąca w poszczególnej jednostce. Jest ona w swojej rzeczywistości całokształtem stosunków społecznych. Feuerbach, który nie podejmuje krytyki tej rzeczystwiej istoty, jest przeto zmuszony: 1. abstrahować od przebiegu historycznego, uznać istnienie usposobienia religijnego jako takiego oraz za przesłankę wziąć abstrakcyjną – izolowaną – jednostkę ludzką; 2. może on zatem ujmować istotę człowieka tylko jako »gatunek«, jako wewnętrzną, niemą ogólność łączącą wiele jednostek więzią li tylko przyrodniczą”, cyt. za: K. Marks, *Tezy o Feuerbachu*, w: K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 3: 1845–1846, tłum. S. Filmus et al., red. E. Wolicka, Warszawa 1961, s. 7.

²⁷ Г.П. Щедровицкий, *Московский методологический кружок: развитие идей и подходов (1)*, Москва 2004, s. 138–139, 163. Por. О.А. Устинов, *Философско-антропологический проект Г.П. Щедровицкого...*, s. 512.

²⁸ Г.П. Щедровицкий, *Я всегда был идеалистом...*, s. 37. Por. „Według mnie zaś, przeciwnie, idea nie jest niczym innym, jak materią przeniesioną do głowy ludzkiej i przetworzoną w niej”, cyt. za: K. Marx, *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie*, t. 1, Berlin 1962, s. 27.

Zinowiew sformułował hipotezę, która zakładała, że marksowska analiza kapitalizmu opiera się na unikalnym schemacie rozumowania (refleksji). Według uczonego, poznanie tego schematu umożliwiłoby stworzenie metod i środków pozwalających na przebudowę (pierestrojka) radzieckiego społeczeństwa. Szczedrowicki kontynuował prace rozpoczęte przez Zinowiewa²⁹. Postulował, aby „rozebrać strukturę społeczeństwa na węzły i części, zobaczyć jak to działa, znaleźć jednostkę sterującą, sposoby dotarcia do niej, spenetrować, chwycić za dźwignię i poruszyć we właściwym kierunku”³⁰.

Podstawowe założenia stworzonego przez Georgija Szczedrowickiego w latach 1970–1981 „oprogramowania”, czyli „metodologii systemowo-myślowo-działaniowej (aktywnościowej)” są następujące:

- „Metodologia” opiera się na tezie Karola Marksa o krytycznym, rewolucyjnym i twórczym charakterze działalności człowieka. To oznacza, że „metodologia” nie służy do zdobywania wiedzy jako takiej lecz tworzenia projektów, instrukcji, struktur i norm, które znajdą zastosowanie w praktyce. Produktów pracy metodologicznej nie można więc zweryfikować pod kątem ich prawdziwości, lecz wykonalności, analogicznie do projektów inżynierskich lub architektonicznych. Dla przykładu, projektując miasto, nie ma sensu pytać, czy ten projekt jest prawdziwy, ponieważ dotyczy nie miasta, które było, ale miasta, które powstanie. Zatem to nie projekt odzwierciedla miasto, ale miasto będzie realizacją projektu.
- Prowadzenie badań naukowych jest podporządkowane realizacji praktycznych zadań, co odbywa się w szczegółowo scharakteryzowanych przez Szczedrowickiego etapach pracy:
 - krytyka,
 - schematyzacja,
 - programowanie,
 - problematyzacja,
 - konstrukcja,
 - projektowanie,
 - analiza ontologiczna,
 - normalizacja.
- W podejściu „metodologicznym” łączy się wiedzę przyrodniczą, konstrukcyjno-techniczną, historyczną i praktyczno-metodologiczną. „Metodologia” zakłada integrowanie wiedzy i wyobrażeń o działaniu i myśleniu z wiedzą i wyobrażeniami o przedmiotach tego działania i myślenia. Głównym zadaniem „metodologa” jest określanie sposobów skorelowania tych rodzajów

²⁹ О.А. Устинов, *Философско-антропологический проект Г.П. Щедровицкого...*, s. 509–510.

³⁰ *Idem*, *СМД-методология Г.П. Щедровицкого...*, s. 154.

wiedzy w celu stworzenia projektu, który można wykorzystać do realizacji danego przedsięwzięcia.

- Podejście „metodologiczne” charakteryzuje się uwzględnieniem wielości pozycji podmiotu wobec przedmiotu i różnic między nimi. Jest to najważniejsza zasada „metodologii” Giorgija Szczedrowickiego, zwana przez niego „zasadą wielości idei i wiedzy związanej z jednym przedmiotem”. Zakłada, że ten sam przedmiot, zdarzenie lub sytuacja mogą mieć wiele przedstawień, projekcji, idei i wyobrażeń w zależności od wykorzystanych do ich zbadania dziedzin wiedzy, paradygmatów, modeli. W „metodologii” łączenie różnej wiedzy następuje nie według schematów budowy danego przedmiotu, lecz według schematów jego zastosowania³¹.

Według Giorgija Szczedrowickiego władzę w Związku Radzieckim powinna przejąć nowa elita, którą planował ukształtować poprzez wprowadzenie do świadomości swoich uczniów i zwolenników odkrytego przez siebie „oprogramowania”, czyli „metodologii systemowo-myślowo-działaniowej (aktywnościowej)”. W ten sposób miała powstać grupa wysoko wykwalifikowanych menedżerów, działających w oparciu o stworzone przez Szczedrowickiego idee planowania, organizacji, zarządzania i kontroli. Zdobycie władzy miało polegać na „przejęciu świadomości” radzieckiego społeczeństwa i jego przywódców, przeniknięciu do struktur państwa (m.in. poprzez objęcie funkcji doradców, sekretarzy i dyrektorów, branie udziału w wyborach) i utworzenie „rządu cieni”. Następnie zwolennicy „metodologii” mieli doprowadzić za pomocą projektów politycznych, społecznych i kulturalnych do radykalnej modernizacji radzieckiego społeczeństwa i uwolnić system zarządzania państwem od dogmatów marksizmu-leninizmu³². Potem ta niewielka grupa intelektualistów za pomocą socjotechniki miała kształtować i strukturyzować myślenie człowieka, społeczeństwa i narodu, co miało doprowadzić do rozwiązania wszelkich problemów społeczno-politycznych³³. Wydaje się,

³¹ Г.П. Щедровицкий, *Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок*, w: Г.П. Щедровицкий. *Избранные труды*, Москва 1995, s. 95–100. Szerzej na ten temat: В.Г. Марача, *Отличительные черты методологического мышления как „идеального ядра” интеллектуальной традиции Московского методологического кружка*, w: Георгий Петрович Щедровицкий (*Философия России 2-й половины XX века*), red. П.Г. Щедровицкий, В.Л. Данилова, Москва 2010, s. 9–71.

³² Г.П. Щедровицкий, *Я всегда был идеалистом...*, s. 212–213, 288. Por. И. Кукулин, *Альтернативное социальное проектирование в советском обществе 1960–1970-х годов, или Почему в современной России не прижились левые политические практики*, „Новое литературное обозрение”, 2007, nr 88, s. 169–201.

³³ И.В. Жежко-Браун, „Трудно быть Богом”, или игровое движение до и после перестройки, „Идеи и идеалы”, 2023, nr 15, s. 202.

że modernizacja, planowana przez Szczedrowickiego i jego zwolenników, miała polegać nie na wprowadzaniu demokratycznych przemian w Związku Radzieckim, lecz na zastąpieniu komunizmu nową formą totalitaryzmu. 11 maja 1989 r. podczas jednego ze swoich wykładów, filozof stwierdził, że w przyszłości totalitarna organizacja społeczeństwa będzie jedyną formą organizacji ludzkich zbiorowości. Co więcej, będzie ona stanowić warunek konieczny do dalszego rozwoju rodzaju ludzkiego³⁴. Ponadto Szczedrowicki podkreślił, że totalitaryzm jest dziełem narodu rosyjskiego, które odpowiada jego duchowi i sposobowi życia³⁵.

Początkowo założenia „metodologii” Szczedrowicki realizował w ramach prowadzonych przez siebie seminariów. Dzięki temu mógł rozpowszechnić swoje teorie, angażując do pracy nad programami badawczymi studentów i doktorantów. Począwszy od lat sześćdziesiątych w ramach Moskiewskiego Koła Metodologicznego funkcjonowały zarówno seminaria „otwarte”, na które mógł przyjść każdy, jak i „małe seminaria”, czyli spotkania odbywające się wieczorami w domu filozofa. Szczedrowicki organizował swoje seminaria na zasadzie działania mechanizmu: specjaliści od różnych dziedzin, którzy uczestniczyli w takich zajęciach, pełnili funkcję „części” tego urządzenia lub byli jego „operatorami”. Jedni zajmowali się myśleniem i komunikacją, inni projektowaniem itd. Rolą „metodologa”, czyli Szczedrowickiego, było kierowanie tym mechanizmem w taki sposób, aby doprowadzić do wytworzenia produktu w postaci wspólnego projektu bądź raportu opisującego rozwiązanie danego problemu³⁶. Przykładowo, w latach 1962–1976 Szczedrowicki prowadził w Radzie Cybernetyki Akademii Nauk ZSRR interdyscyplinarne seminarium, które dotyczyło strukturalno-systemowych metod analizy w nauce i technice. Podczas tego seminarium zajmowano się badaniem ogólnej teorii systemów, której twórcą był Ludwig von Bertalanffy (1901–1972). Współpracownicy i uczniowie Szczedrowickiego, podobnie jak ich mistrz, zakładali własne seminaria i koła dyskusyjne³⁷.

Georgij Szczedrowicki od końca lat siedemdziesiątych organizował coraz bardziej popularne szkolenia menedżerskie w formie gier biznesowych lub

³⁴ Г.П. Щедровицкий, *Московский методологический кружок...*, s. 167.

³⁵ *Ibidem*, s. 230.

³⁶ М.С. Хромченко, *Методолог*, t. 1, Москва 2020, s. 397, 408. Por. И. Кобылин, „Мыследеятельностная” гвернаментальность: история и классовое сознание управленца, „Новое литературное обозрение”, 2021, nr 135, s. 183–198; Н.И. Кузнецова, Т.И. Ойзерман, *Кастальский ключ Георгия Щедровицкого*, „Вопросы философии”, 2009, nr 2, s. 107–110.

³⁷ Г.А. Давыдова, *Научная биография Г.П. Щедровицкого...*, s. 5–6; А.А. Пископсель, *Г.П. Щедровицкий – подвижник и мыслитель...*, s. 18–24, 28.

symulacyjnych. Na początku pierestrojki rozwinął własną koncepcję takich przedsięwzięć, tworząc tzw. ODI (ros. *организационно-деятельностные игры*), czyli gry organizacyjno-działaniowe (aktywnościowe), które, obok seminariów, stanowiły praktyczną formę realizacji głównych założeń „metodologii”. Pierwszą grę organizacyjno-działaniową (aktywnościową), tzw. ODI-1, Szczedrowicki i jego zespół przeprowadzili w miejscowości Nowoutkinsk (obwód swierdłowski) w okresie od 23 lipca do 26 sierpnia 1979 r. Celem gry było opracowanie asortymentu dóbr konsumpcyjnych dla regionu Uralu³⁸. W latach 1979–1991 w grach, seminariach i konkursach zorganizowanych przez członków Moskiewskiego Koła Metodologicznego i ich uczniów wzięły udział setki tysięcy ludzi (w każdej rozgrywce uczestniczyło średnio od 50 do 100 osób). Szczedrowicki w ciągu swojego życia poprowadził 93 gry, jego syn Piotr zorganizował ich 300, a pozostali uczniowie – ponad 1000. W Związku Radzieckim pod koniec lat osiemdziesiątych ruch gier organizacyjno-działaniowych (aktywnościowych) stał się najpopularniejszym ruchem społecznym wśród intelektualistów i menedżerów średniego szczebla³⁹.

Gra organizacyjno-działaniowa (aktywnościowa) to:

- forma organizacji zbiorowego myślenia i działania, której celem jest rozwiązywanie różnorodnych problemów: społecznych, politycznych, gospodarczych, naukowych, zarządczych i technicznych.
- środek i metoda określania i rozwiązywania problemów, powstających na styku interakcji różnych zawodów i specjalności, w warunkach braku pełnej informacji, materiałów lub zasobów.
- metoda służąca do programowania, projektowania i planowania określonych działań.
- metoda organizowania interakcji, kooperacji i rozwoju myślenia oraz działania zespołów i jednostek ludzkich na zasadzie mechanizmu⁴⁰.

Najprościej rzecz ujmując, ODI polega na imitacji i symulacji określonego obszaru działalności człowieka lub grupy ludzi. „Metodolodzy” pod pojęciem

³⁸ С.В. Попов, П.Г. Щедровицкий, *Конкурс руководителей. Всесоюзный конкурс на должность директора завода микроавтобусов РАФ: анализ случая*, Москва 1989; П.Г. Щедровицкий, С.В. Попов, *Игровое движение и организационно-деятельностные игры*, „Вопросы методологии”, 1994, nr 1–2, s. 112–137; П.Г. Щедровицкий, *Организационно-деятельностная игра...*, s. 9–31; *ОДИ-1. Организационно-деятельностные игры*, red. А.А. Пископфель, В.Р. Рокитянский, П.Г. Щедровицкий, Москва 2006; П.Г. Щедровицкий, *Эволюция функции игротехники в ОДИ*, w: *Инструменты работы модераторов: По результатам I слёта*, Москва 2019, s. 14–46.

³⁹ И.В. Жежко-Браун, „Трудно быть Богом”..., s. 216.

⁴⁰ Т. Водолажская, А. Егоров, *Организационно-деятельностные игры. Популярное введение*, Минск 2008, s. 18–21.

obszaru działalności nie rozumieją samych działań jako takich, lecz zbiór powiązanych ze sobą pozycji (stanowisk) i zachodzących między nimi interakcji oraz procesów. Na przykład, kiedy „metodolodzy” mówią o edukacji jako obszarze działania, uwzględniają nie tylko pozycję ucznia i nauczyciela, lecz metodyka, menedżera, twórcy programu nauczania itd. Oprócz samego procesu dydaktycznego analizują np. przebieg komunikacji, zarządzania oświatą, jej naukowego wsparcia itd. W trakcie gry jej uczestnicy naśladowują wszystkie te pozycje, interakcje i procesy. Im dokładniej zostaną odzwierciedlone w grze, tym lepiej będą rozwiązane problemy występujące w danym obszarze działalności. Naturalnie, imitowanie rzeczywistych sytuacji odbywa się nie tylko podczas ODI, lecz także w teatrze lub kinie. Jednak uczestnicy ODI nie są aktorami i nie odgrywają ról. W ODI biorą udział prawdziwi ludzie, którzy przychodzą ze swoją wiedzą, doświadczeniem i pomysłami. W grze zajmują te same pozycje (stanowiska) co w swoim miejscu pracy, służby itp. Podczas rozgrywki wchodzą też w analogiczne interakcje i procesy, w których uczestniczą na co dzień. Jedyna różnica polega na tym, że uczestnicy gry mogą odrzucić ogół warunków, w których ktoś się znajduje lub coś się dzieje. To pozwala na podjęcie działania według innego schematu niż ten, który wymuszają konwencje lub normy etyczne, obyczajowe, religijne, estetyczne i prawne. Na przykład, w grze mogą wziąć udział rektor uczelni i jej student. W rzeczywistości ich spotkanie jest obarczone wieloma sytuacyjnymi ograniczeniami. Natomiast w trakcie gry dochodzi do oddzielenia osoby od zajmowanej przez nią pozycji (stanowiska, miejsca w strukturze organizacji), co stwarza nową sytuację. Dzięki temu powstaje przestrzeń do rozmowy międzyrektorem a studentem na temat tych problemów, których w konwencjonalnych warunkach nie mogliby omówić. Uczestnicy gry chwilowo „rezygnują” ze swojego sposobu myślenia i percepcji rzeczywistości, która jest determinowana przez ich wąską specjalizację lub miejsce w hierarchii zawodowej, społecznej itp. Zamiast tego przyjmują podejście holistyczne, które polega na traktowaniu wszystkich zjawisk jako całościowych układów. To pozwala na refleksję dotyczącą całego obszaru działania, co umożliwia jego wspólne przeanalizowanie, określenie problemów i trudności, wypracowanie sposobów ich rozwiązania, a także opanowanie sposobów myślenia i działania niezbędnych do zastosowania znalezionej odpowiedzi⁴¹.

Taki przebieg gier organizacyjno-działaniowych (aktywnościowych) potwierdza opublikowana w 2004 r. barwna relacja Walerego Lebediewa, radzieckiego pisarza, filozofa i publicysty:

⁴¹ *Ibidem*, s. 11–15.

Swego czasu często brałem udział w ODI, wymyślonych i stworzonych przez Georgija Szczedrowickiego w 1979 r. Znałem go dobrze od dwudziestu lat. Oprócz samego Georgija Pietrowicza, jego syna Piotra i mnie, w grach uczestniczyli Siergiej Popow, Borys Ostrowski i Aleksander Lewitow. Istota gier wymyślonych przez Szczedrowickiego polegała na tym, że gromadzi się grupa uczestników (mogli to być specjaliści od inżynierów po ministrów, od sekretarzy komisji regionalnych po prokuratorów). Każda grupa miała swojego „przewodnika” – technika gry. Całą grę prowadzi lider. Podczas pracy grupowej rozpoczynają się standardowe procedury: samostanowienie, problematyzacja, schematyzacja itp., a następnie następuje dowolny poziom refleksji (to bardziej na sesjach plenarnych).

Nie, nie ma potrzeby opisywania technologii. Mimo to nie da się przekazać, czym jest ODI. Gra mogła trwać tydzień, codziennie od wczesnego ranka do późnej nocy. I nikt nie chciał (i nie potrzebował!) spać dłużej niż 5 godzin. Im dłużej to trwało, tym bardziej uczestnikom zaczynało się podobać. Nie chcieli wyjeżdżać i wracać do przygnębiającej rzeczywistości [...].

Brałem udział w grze w Irkucku w lutym 1989 r. Wniosek dotyczący „przyszłej historii Kraju Rad – aż do jego brutalnego zniszczenia”, a nawet do likwidacji samego ZSRR, został precyzyjnie sformułowany w moim obszernym, trzygodzinnym wykładzie, który wygłosiłem podczas tej gry. Wzięło w niej udział także kierownictwo obwodu irkuckiego w tym funkcjonariusze partyjni [...] Jedną z reguł gry było zniesienie wszystkich ograniczeń ideologicznych i politycznych. Wszystko, za co w prawdziwym życiu można było położyć legitymację partyjną na stole, tutaj było dozwolone. Rozgrywki przypominały gry wojenne lub sztabowe [...]. Wprowadzono element nazwany burzą mózgow. To sytuacja, w której wolno proponować dowolne, nawet najbardziej na pierwszy rzut oka ekstrawaganckie, a nawet szalone pomysły na rozwiązanie problemu. Na tym etapie funkcja krytyki i wszelkiej refleksji nie istnieje. Wszystkie napływające pomysły są po prostu rejestrowane. Przykładowo, aby rozwiązać pewien problem natury gospodarczej, przyspieszyć proces współpracy i mieć czas na wyprzedzenie konkurencji w celu zdobycia miejsca na rynku światowym, można było zaproponować absurdalny pomysł wprowadzenia prywatnej własności środków produkcji. Przedstawienie takiej propozycji na zebraniu partyjnego aktywu było nie do pomyślenia. Groziło to wydaleniem z szeregów partii, zwolnieniem, a nawet więzieniem. Ale podczas gry było to możliwe. W trakcie rozgrywki każdy, kto korzystał z modelu prywatnej przedsiębiorczości, znalazł się przed tymi, którzy próbowali wdrożyć innowacje za pośrednictwem Państwowego Komitetu ds. Planowania Gospodarczego ZSRR [...]

Wierzono, że ODI promują pierestrojkę, nowe myślenie, powrót do leninowskich korzeni Nowej Ekonomicznej Polityki, myślenie kooperacyjne i inspirowanie masowej inicjatywy ludności w terenie [...]. Siłą metodologii systemowo-myślowo-działaniowej (aktywnościowej), którą Szczedrowicki rozwijał od dawna, była schematyzacja. To oznacza reprezentację dowolnej struktury lub procesu społecznego w postaci diagramów, bloków, figur i interakcji między nimi za pomocą strzałek. Wszystko stało się bardzo jasne i zrozumiałe. Gdzie, jaki blok, kto jest z kim połączony i jak, gdzie trzeba wejść, żeby zrobić to i tamto. Robiono to na papierze. Kto był wśród tych tańczących ludzików: oczywiście metodolodzy, potem filozofowie, historycy, projektanci, menedżerowie, performerzy... Generalnie wszyscy, którzy są potrzebni. Co ciekawe, w prasie radzieckiej (a zwłaszcza w telewizji) nie było ani

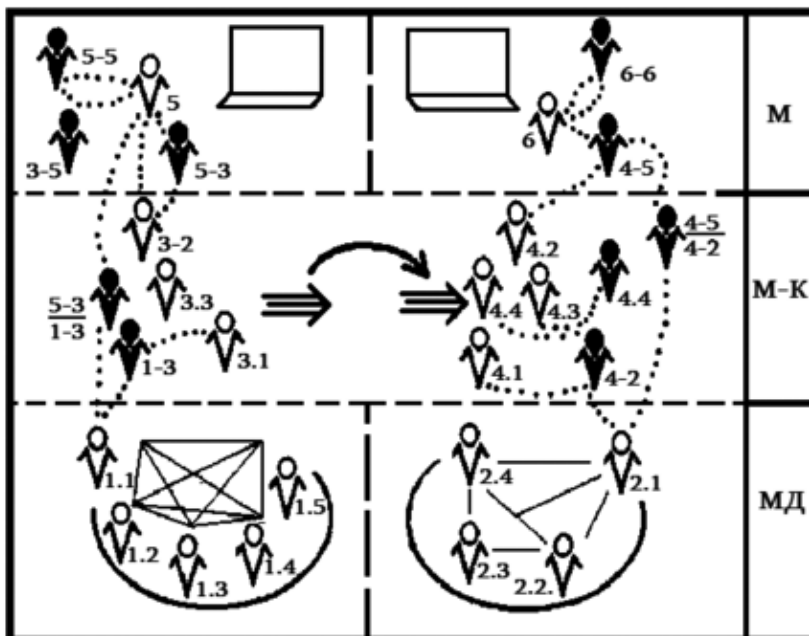
słowa o tym, można by rzec, ruchu masowego zaangażowania w ODI, chociaż było to całkowicie oficjalne. Bo zorganizowanie rozgrywek zamawiało np. kierownictwo regionu, ministerstwa albo fabryki. Decyzję tę oczywiście zatwierdzały także komitety partyjne, a dział księgowości przeznaczał znaczne środki na jej realizację. Za przyjazd ekipy techników gier, średnio 15–20 osób, trzeba było zapłacić i ugościć wszystkich w dobrych hotelach. Płacili wszystkim tantiemy, i to znaczne. Pamiętam, że na jednej grze zarobiłem 1000 rubli [...].

Jak wiadomo, gry, których sam Szczedrowicki przeprowadził prawie sto, a jego uczniowie, którzy mnożyli się jak neutrony w reaktorze jądrowym, wiele setek, nie przybliżyły go ani na jotę do pożądanego celu. Mimo to dały zupełnie nieoczekiwany rezultat, zarówno dla dominującej ideologii, jak i osobiście dla Gieorgija Pietrowicza: przygotowały masowe poparcie dla pierestrojki Gorbaczowa, a następnie dla przejścia na gospodarkę rynkową wśród pracowników i menedżerów. Po wzięciu udziału w rozgrywkach wcale ich nie przerażała perspektywa upadku zasad państwowej własności, wiodącej roli partii, ideologii marksizmu-leninizmu, a nawet likwidacji ZSRR. Myśleli prosto: jeśli w trakcie gry, stając się właścicielem zakładu, prowadziłem biznes znacznie skuteczniej niż na prawdziwym stanowisku dyrektorskim, co wiązało się z pionową odpowiedzialnością przed urzędnikami ministerialnymi i poziomą przed władzami partii, to do czego oni są mi potrzebni? Chętnie zamienię swoje stanowisko radzieckiego naczelnika na rolę prostego, bezpartyjnego właściciela⁴².

Członkowie Moskiewskiego Koła Metodologicznego i ich uczniowie zakładali, że przy pomocy opracowanej przez nich socjotechniki jest możliwe kształtowanie i ustrukturyzowanie myślenia jednostki, społeczeństwa i narodu. Wierzyli w totalny konstruktywizm społeczny. To podejście zakłada, że rozwiązanie wszelkich problemów społecznych i politycznych często poprzez generowanie sztucznych sytuacji kryzysowych, jest możliwe za pomocą inżynierii społecznej zaprojektowanej przez niewielką grupę intelektualistów, która może ignorować rzeczywistość i potrzeby szerokich mas⁴³. Przykładowo, w opinii Władysława Surkowa, związanego z „metodologami” wieloletniego doradcy prezydenta Władimira Putina i twórcy doktryny „suwerennej demokracji”, Rosja może przetrwać tylko przez nieustanne poszerzanie własnych granic. Prowadząc ekspansjonistyczną politykę zagraniczną, może też skutecznie ograniczać wszelkie napięcia społeczne spowodowane trudnościami wewnętrznymi. Według Surkowa FR dokonuje tego przez „projekcję chaosu” do państw ościennych, co pozwala jej podejmować działania mające na celu skonsolidowanie własnego społeczeństwa i kreowanie podziałów wśród obcych. Jako przykład realizacji założeń tak rozumianej polityki zagranicznej

⁴² В. Лебедев, *Подозрительные игры людей*, <https://www.chayka.org/node/310> (dostęp: 10 VIII 2023).

⁴³ И.В. Жежко-Браун, „Трудно быть Богом”..., s. 202.

РАБОЧАЯ СХЕМА МЫСЛЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

2. Schemat tzw. myślo-działalności; źródło: Wikimedia Commons

Surkow wskazuje aneksję Półwyspu Krymskiego. Zintegrowanie rosyjskiego społeczeństwa powiodło się przez spowodowanie chaosu w sąsiednim kraju, czyli w Ukrainie. Surkow podkreśla również, że negatywna reakcja Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych na interwencję Moskwy w Ukrainie ma dowodzić, że Zachód ma świadomość tego, że państwo rosyjskie nie zatrafiło swoich imperialnych zapędów⁴⁴.

Warto zaznaczyć, że takie rozumienie stosunków międzynarodowych jest charakterystyczne także dla sposobu myślenia innych osób należących do bliskiego otoczenia prezydenta Władimira Putina. Potwierdza to rozprawa pt. *Obraz zwycięstwa*. Jednym z jej współautorów jest Anton Wajno, pierwszy zastępca szefa Administracji Prezydenta Federacji Rosyjskiej. Autorzy tej rozprawy, aby wyjaśnić sens i znaczenie polityki, posłużyli się metaforą gry, która polega na umiejętnym, synergicznym wykorzystywaniu różnych sił i środków w celu realizacji własnych interesów. Według autorów głównym narzędziem służącym do realizacji tych interesów jest manipulacja rozumiana jako część

⁴⁴ В. Сурков, *Куда делся хаос? Распаковка стабильности*, <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html> (dostęp: 10 VIII 2023).

technologii władzy, szczególnie rodzaj skrytego, duchowego i psychologicznego wpływu na jednostki, grupy społeczne oraz społeczeństwa. W odróżnieniu od gry, która nie rządzi się żadnymi prawami, wojna jest tylko jej elementem i ma jasne reguły: ma swój początek i koniec, są zwycięzcy i pokonani⁴⁵.

W Moskiewskim Kole Metodologicznym powstał kompleks technik manipulacji oraz sterowania społeczeństwem określane jako zarządzanie refleksyjne (ros. *рефлексивное управление*, ang. *reflexive management*) lub jako sterowanie refleksyjne (ros. *рефлексивный контроль*, ang. *reflexive control*). Twórcą tej koncepcji był Władimir Lefewr, rosyjski psycholog i matematyk, który uczestniczył w seminariach prowadzonych przez Georgija Szczedrowickiego i innych „metodologów”⁴⁶. Lefewr był jego uczniem. Zarządzanie refleksyjne to metoda oddziaływania na percepcję, postawy i sposób zachowania nieprzyjaciela za pomocą informacji, która polega na przekazaniu mu przesłanek do podjęcia decyzji korzystnych dla manipulatora. Znalazła zastosowanie w wojskowości i działaniach (środkach) aktywnych, zwłaszcza w dezinformacji, prowadzonych przez organy bezpieczeństwa ZSRR i innych państw Układu Warszawskiego. W Federacji Rosyjskiej teoria sterowania refleksyjnego jest wykorzystywana do przygotowania i prowadzenia operacji informacyjno-psychologicznych⁴⁷.

Zarządzanie refleksyjne to informacyjny wpływ na obiekty, do których opisanie wymagane jest zastosowanie takich terminów, jak świadomość i wola. Obiektami tego rodzaju są zarówno pojedynczy ludzie, jak i wspólnoty ludzkie: rodzina, grupa, naród, społeczeństwo, cywilizacja. Termin „zarządzanie refleksyjne” można rozumieć w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, jako sztuka manipulacji ludźmi i wspólnotami ludzkimi. Po drugie, jako specyficzna metoda sterowania społecznego. Zarządzanie refleksyjne pojawiło się na początku lat sześćdziesiątych, w czasie, kiedy powstawała koncepcja walki informacyjnej. Specyfika tej metody polega na tym, że generowanie informacyjnych efektów opiera się nie tyle na naturalnej ludzkiej intuicji, ile przede

⁴⁵ А.Э. Вайно, А.А. Кобяков, В.Н. Сараев, *Образ Победы*, Москва 2012, s. 36–38.

⁴⁶ И.Н. Семенов, *Персоналогия житнетворчества В.А. Лefевра и развитие рефлексивных наук (от логики и психологии через кибернетику и этику к космологии)*, „Рефлексивные процессы и управление”, 2016, nr 1–2, s. 100.

⁴⁷ В.П. Гавриков, *О некоторых возможностях использования положений теории речевого воздействия и рефлексивного управления в процессе внутрикамерной разработки подозреваемых и обвиняемых*, „Труды высшей школы КГБ”, 1981, nr 23, s. 251–269; Г.Н. Винокуров, В.И. Ковалев, *Общая характеристика генезиса информационного воздействия на социальные объекты*, „Информационные войны”, 2020, t. 55, nr 3, s. 51; P. Sienkiewicz, *Inżynieria systemów: wybrane zastosowania wojskowe*, Warszawa 1983, s. 244–247; M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI wieku, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2015, t. 12, s. 11–36.

wszystkim na specjalnym modelu poddanego kontroli podmiotu. Powodzenie zarządzania refleksyjnego w znacznej mierze zależy od jakości modelu podmiotu, który zastosowano. Modele psychologiczne, oparte na tradycyjnych, behawioralnych, a nawet psychoanalitycznych pojęciach, okazały się mało efektywne. Rzecz w tym, że model podmiotu powinien odzwierciedlać nie tylko sferę jego zachowania, lecz także jego zdolność do pojmowania samego siebie i innych podmiotów, włączając i te, które próbują uzyskać kontrolę nad jego działaniem, tzn. model powinien być refleksyjny. Modele refleksyjne wniosły nowe spojrzenie na wiedzę o człowieku, związane z takimi kategoriami, jak moralność, sumienie i poczucie sprawiedliwości. One pozwalają odzwierciedlać sytuacje, w których ludzie chcą nie tylko uzyskać materialną korzyść, lecz również mają nieutilitarne cele, spełniają ofiarne akty, pragnąc wyglądać godnie w oczach własnych i w oczach innych osób⁴⁸.

Z dorobku „metodologów” korzysta także Federalna Służba Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, następczyni KGB, dziedzicząca jego kadry, *modus operandi* i reputację. W grach organizacyjno-działaniowych (aktywnościowych) prowadzonych przez ucznia Gieorgija Szczedrowickiego Olega Anisimowa uczestniczył pułkownik FSB Jurij Kurnosow, pomysłodawca projektu „Rosyjska Szkoła Analityki”. Założenia projektu zaprezentował m.in. w wydanej w 2012 r. książce pt. *Analityka jako broń intelektualna*. Jest on oparty na metodologii, która umożliwi połączenie wysiłku analitycznego i skuteczne przeciwdziałanie obcej ekspansji cywilizacyjnej. Celem autora jest stworzenie nowej, współczesnej rosyjskiej szkoły analitycznej, która ułatwi wychowanie zdrowo myślących obywateli, zdolnych do przeciwstawienia się ekspansji obcych struktur i kultur, działających zgodnie z formułą „dziel i rządź”, podstawową formułą wojny informacyjnej prowadzącej do informacyjnego spustoszenia świadomości, tj. mentalnego ludobójstwa Rosjan. Należy podkreślić, że tego rodzaju instytucje będące rzekomym wytworem rosyjskiego „społeczeństwa obywatelskiego” są sterowane odgórnie, stanowiąc element sieci umożliwiającej multiplikację kierowanego przez państwo przekazu⁴⁹. Kurnosow, będąc pod wrażeniem współpracowników Anisimowa, którzy pełnili funkcję operatorów w ODI, stwierdził, że wykorzystywał ich metody pracy podczas zajęć w Centrum Naukowo-Badawczym FSB FR, które wchodzi w skład Służby Naukowo-Technicznej FSB (tzw. Trzecia Służba). „Metodologia” ODI służyła do przeprowadzenia „burzy mózgow” dotyczącej kwestii bezpieczeństwa⁵⁰.

⁴⁸ M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., s. 20–21.

⁴⁹ *Idem*, *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX–XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2015, Wydanie Specjalne, s. 12.

⁵⁰ Ю.В. Курносоев, *Философия аналитики*, Москва 2016, s. 96.

Powiązania Moskiewskiego Koła Metodologicznego z aparatem partyjnym i organami bezpieczeństwa Związku Radzieckiego i Federacji Rosyjskiej

Moskiewskie Koło Metodologiczne ewoluowało od studenckiej grupy dyskusyjnej do sieci stowarzyszeń, podmiotów i organizacji skupionych najpierw wokół Aleksandra Zinowiewa, a następnie Gieorgija Szczedrowickiego i jego uczniów. Szczedrowicki był intelektualistą działającym pod patronatem wielu różnych instytucji. Jego aktywność nie mieściła się w systemie państwowej biurokracji. W Związku Radzieckim takie nieformalne praktyki były powszechne, lecz niedozwolone. Wszelkie odstępstwa od hierarchicznej struktury organizacyjnej opartej na zasadzie centralizmu demokratycznego i poddawanej kontroli partyjnej były podejrzane i znajdowały się w zainteresowaniu organów bezpieczeństwa państwa⁵¹. Należy podkreślić, że ta zasada dotyczyła też Moskiewskiego Koła Metodologicznego. Mimo że przyciągnęło ono uwagę KGB, jego nieformalna działalność nie została zakazana⁵². Intelktualne zainteresowania członków koła dotyczyły bowiem cybernetyki i podejścia systemowego, czyli tych dziedzin nauki, które miały strategiczne znaczenie dla sowieckiej wojskowości i aparatu bezpieczeństwa⁵³. Co więcej, dzięki popularności gier organizacyjno-działaniowych (aktywnościowych) wśród działaczy partyjnych, część elit przywódczych w ZSRR dostrzegła w koncepcjach Szczedrowickiego alternatywę dla przestarzałych idei marksizmu-leninizmu⁵⁴. Są świadectwa wskazujące na istnienie powiązań ruchu „metodologów” z KGB. Potwierdza to m.in. relacja ppłk KGB Władimira Popowa⁵⁵.

⁵¹ E. Rindzevičiūtė, *The Future as an Intellectual Technology...*, s. 119.

⁵² Э. Надточий, *Об одном проигранном споре, или Ибн Рушд и большевики*, „Синий диван. Философско-теоретический журнал”, 2017, nr 22, s. 132.

⁵³ E. Rindzevičiūtė, *The Future as an Intellectual Technology...*, s. 121.

⁵⁴ И.В. Жежко-Браун, *„Трудно быть Богом”...*, s. 202.

⁵⁵ Władimir Popow, s. Konstantyna, ur. w 1947 r., podpułkownik, w latach 1966–1969 pełnił służbę wojskową w Grupie Wojsk Radzieckich w Niemczech. Od 1972 r. w KGB jako funkcjonariusz oddelegowany do sekretariatu 10 Wydziału V Zarządu KGB a następnie młodszy pracownik operacyjny 2 Oddziału 1 Wydziału V Zarządu KGB, w którym zajmował się rozpracowaniem środowisk twórczych. W latach 1977–1989 Popow pełnił służbę jako pracownik operacyjny, a następnie starszy pracownik operacyjny w 2 Oddziale 1 Wydziału V Zarządu KGB. Komórka zajmowała się kontrolą operacyjną kanałów międzynarodowej wymiany sportowej. Od roku 1989 do 1990 zajmował stanowisko zastępcy naczelnika 12 Grupy V Zarządu KGB, gdzie odpowiadał za kontakty ze służbami krajów wchodzących w skład Układu Warszawskiego. W styczniu 1990 r. złożył raport o przejście na emeryturę, który został odrzucony. Do października 1990 r. pełnił służbę jako konsultant Centrum Kontaktów ze Społeczeństwem KGB, którego

Według niego jednym z uczestników tych gier był generał major Walerij Lebiediew⁵⁶, funkcjonariusz V Zarządu KGB, który znał Szczedrowickiego od 20 lat⁵⁷. „Metodolodzy” nawiązali kontakt z konserwatywnym politykiem, reżyserem i politologiem Siergiejem Kurginianem (ur. 14 XI 1949).

celem było kreowanie pozytywnego wizerunku organów bezpieczeństwa wśród obywateli, kontrpropaganda, dezinformacja oraz prowadzenie działalności szkoleniowej i profilaktycznej. W 1996 r. Popow wyemigrował do Kanady, gdzie przebywa do dnia dzisiejszego, zob. Б. Гулько, В. Корчной, В. Попов, Ю. Фельштинский, *КГБ играет в шахматы*, Москва 2018, s. 4–5; О. Хлобустов, *История службы государственной безопасности. От Хрущева до Путина*, Москва 2018, s. 145–146.

- ⁵⁶ Walerij Lebiediew, s. Fiodora, ur. w 1945 r., generał major, od 1972 r. pełnił służbę w KGB najpierw w 4 Wydziale (zajmował się rozpracowaniem organizacji religijnych), a następnie w 8 Wydziale (w jego zainteresowaniu znajdowały się organizacje syjonistyczne) V Zarządu KGB. Od sierpnia 1981 r. Lebiediew zajmował stanowisko zastępcy naczelnika 2 Wydziału V Zarządu KGB a w latach 1983–1987 naczelnika tegoż wydziału. Wspólnie z komórkami I Zarządu Głównego KGB (wywiad zagraniczny) zajmował się planowaniem i realizacją działań kontrwywiadowczych przeciwko ośrodkom dywersji ideologicznej państw imperialistycznych, rozpracowaniem struktur rosyjskiej emigracji (głównie Narodowego Związku Pracy) oraz organizacji nacjonalistycznych i szowinistycznych. 27 I 1988 r. Lebiediew objął stanowisko konsultanta w Grupie Konsultantów przy Przewodniczącym KGB, która składała się z kilkunastu generałów i pułkowników w stanie spoczynku, w większości wywodzących się spośród byłych oficerów wywiadu zagranicznego oraz kontrwywiadu krajowego. Zajmowali się analizowaniem spraw zleczanych przez przewodniczącego KGB w zakresie wywiadu, kontrwywiadu oraz ochrony granic. 30 X 1990 r. Lebiediew stanął na czele Zarządu Analitycznego KGB, który powstał na bazie Służby Analizy Operacyjnej i Informacji utworzonej 15 IX 1989 r. Od 29 I do 11 IX 1991 r. pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego KGB. Po dezintegracji ZSRR Lebiediew został doradcą kierownika Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych Patriarchatu Moskiewskiego. W zakresie obowiązków tego wydziału wchodzi koordynowanie kontaktów Patriarchatu Moskiewskiego z innymi prawosławnymi kościołami autokefalicznymi, działalność w kierunku dialogu ekumenicznego oraz prowadzenie placówek duszpasterskich patriarchatu poza granicami Federacji Rosyjskiej. Ponadto Lebiediew stanął na czele utworzonej w 1995 r. Niekomercyjnej Organizacji „Fundacja Telewizji Prawosławnej”, która jest wydawcą pierwszego prawosławnego kanału telewizyjnego „SPAS”. Obecnie telewizja kształtuje i rozpowszechnia treści propagandowe i dezinformacyjne, wymierzone głównie w integralność terytorialną, suwerenność i niepodległość Ukrainy; zob. А. Солдатов, *Аналитика в органах госбезопасности*, <http://www.agentura.ru/dossier/russia/fsb/analysis/> (dostęp: 10 VIII 2023); С. Чертопруд, *Юрий Андропов. Тайны председателя КГБ*, Москва 2006, s. 178.
- ⁵⁷ Relacja Lebiediewa potwierdza, że Szczedrowicki stworzył gry organizacyjno-działaniowe (aktywnościowe) po to, aby ukształtować kadry zdolne do przeprowadzenia „intelektualnej rewolucji” w ZSRR. Miała ona polegać na pośrednim przejęciu władzy poprzez nową elitę, której członkowie, dysponując specjalistyczną wiedzą dotyczącą zarządzania oraz technologii politycznych, zostaliby doradcami polityków i urzędników wyższego szczebla; zob. В.К. Попов, *Заговор негодяев. Записки бывшего подполковника КГБ*, b.m.w. 2020, s. 280–282. Książka dostępna w wersji elektronicznej pod adresem: <https://avidreaders.ru/book/zagovor-negodyaev-zapiski-byvshego-podpolkovnika-kgb.html>.

W dniach 2 i 16 marca, 20 kwietnia, 4, 11 i 18 maja 1989 r. Szczedrowicki wygłosił w teatrze studyjnym „Na Deskach”, którego twórcą był Kurginian, cykl wykładów pt. „Podejście systemowo-myślowo-działaniowe i podstawowe problemy nauki i człowieka w XX wieku”⁵⁸. Od końca lat osiemdziesiątych Kurginian równoległe z działalnością teatralną zajmował się analizowaniem i predykcją procesów politycznych zachodzących w ZSRR. W styczniu 1989 r. stanął na czele organizacji pozarządowej Eksperymentalne Centrum Twórcze, znanej obecnie jako Centrum Kurginiana, zajmującym się sporządzaniem analiz, ekspertyz i prognoz na potrzeby KC KPZR⁵⁹. Na polecenie KC KPZR i Rady Najwyższej ZSRR Kurginian podróżował do miejsc, w których wybuchały konflikty na tle narodowo-etnicznym jako konsultant i analityk. Przykładowo, w 1988 r. z inicjatywy Władysława Michajłowa (ur. 1938), który kierował utworzonym w 1987 r. Wydziałem ds. Stosunków Narodowych w KPZR, Kurginian został wysłany na misję obserwacyjną wraz z grupą analityków do Baku w celu rozpoznania przyczyn, przebiegu i skutków konfliktu ormiańsko-azerbejdżańskiego dla integralności ZSRR (I wojna o Górski Karabach w latach 1988–1994)⁶⁰ oraz przygotowania ewentualnych propozycji jego rozwiązania⁶¹. Zespół Kurginiana sporządził z wyjazdu raport, który został przekazany bezpośrednio do Biura Politycznego KPZR 15 grudnia 1988 r.⁶² Według niektórych źródeł Kurginian był współpracownikiem V Zarządu KGB i miał realizować zadania w obszarach przygranicznych ZSRR⁶³. Bliskie kontakty Kurginiana z organami bezpieczeństwa potwierdza także fakt, że w styczniu 1993 r. zatrudnił jako doradcę w Eksperymentalnym Centrum Twórczym generała armii Władimira Kriuczkowa, który od 1 października 1988 do 22 sierpnia 1991 r. pełnił funkcję przewodniczącego KGB⁶⁴.

⁵⁸ С. Смирнов, Е.И. Спешилова, С.С. Аванесов, *Человек у зеркала: антропология автобиографии*, Санкт-Петербург 2021, s. 543. Cykl wykładów Szczedrowickiego w teatrze studyjnym „Na Deskach” został opublikowany w Г.П. Щедровицкий *Московский методологический кружок...*, s. 11–240.

⁵⁹ А. Челноков, *Муть времени. Кургинян-культ и его жрицы*, https://kompromat1.wiki/articles/142265-mutj-vremeni._kurginjan-kuljt_i_ego_zhritcy (dostęp: 10 VIII 2023).

⁶⁰ J. Misiągiewicz, *Konflikt w Górskim Karabachu – implikacje dla bezpieczeństwa Republiki Azerbejdżanu*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne”, 2021, t. 70, nr 2, s. 196–209.

⁶¹ *Кургинян Сергей Ервандович*, <https://myrotvorets.center/criminal/kurginyan-sergej-ervandovich/> (dostęp: 10 VIII 2023).

⁶² С. Кургинян, *Седьмой сценарий*, t. 2, Москва 1992, s. 10–44.

⁶³ В.К. Попов, *Записки бывшего подполковника КГБ: Перестройка и Комитет государственной безопасности СССР*, <https://gordonua.com/publications/zapiski-byvshego-podpolkovnika-kgb-perestroyka-i-komitet-gosbezopasnosti-sssr-1495594.html> (dostęp: 10 VIII 2023).

⁶⁴ О. Ролдугин, *Тайны биографии Сергея Кургиняна*, <https://sobesednik.ru/politika/20120302-tainy-biografii-sergeya-kurginyana> (dostęp: 10 VIII 2023); А.И. Кокурин,

Należy odnotować, że wśród sporządzanych przez Kurginiana i jego zespół analiz znajduje się prognoza z 21 czerwca 1989 r., która dotyczyła ewentualnych skutków ujawnienia i uznania przez ZSRR protokołu stanowiącego załącznik do paktu Ribbentrop–Mołotow. Dokument został podpisany przez ministrów spraw zagranicznych ZSRR i III Rzeszy Niemieckiej 23 sierpnia 1939 r. Tajny protokół zakładał, że strefy interesów ZSRR i III Rzeszy Niemieckiej na obszarze państwa polskiego miały być rozgraniczone wzdłuż linii rzek Narwi, Wisły i Sanu, a kraje bałtyckie miały zostać włączone do ZSRR⁶⁵. Według Kurginiana odsłonięcie i uznanie przez ZSRR tajnego protokołu spowodowałoby rozpoczęcie procesu jego dezintegracji, w którym rolę głównej siły sprawczej mieli odegrać Polacy, unicy, Watykan i Stany Zjednoczone.

Tabela 2. Model destrukcji ZSRR zapoczątkowanej uznaniem tajnego protokołu do paktu Ribbentrop–Mołotow według scenariusza Siergieja Kurginiana

Etap	Prognoza zdarzeń
Pierwszy etap destrukcji	Kreowanie napięć w ZSRR poprzez zaostrzenie sytuacji na zachodniej Ukrainie i zachodniej Białorusi. Następuje zintensyfikowanie aktywności ruchu unickiego i eskalacja dążeń niepodległościowych Ukrainy, Litwy i Białorusi. W rezultacie tych wydarzeń dochodzi do eskalacji ze strony „niezależnych” ruchów antyrosyjskich i ich rozprzestrzeniania na całym terytorium Ukrainy i Białorusi.
Drugi etap destrukcji	Dochodzi do eskalacji polskich roszczeń wobec ZSRR. „Solidarność” gra „kartą nacjonalistyczną” w celu „podniesienia ducha narodu polskiego”. W warunkach beznadziejności i apatii następuje przyjęcie przez szerokie kręgi polskiego społeczeństwa hasła odbudowy Wielkiej Polski. Polska otrzymuje wsparcie z Watykanu. Możliwa wizyta Zbigniewa Brzezińskiego.
Trzeci etap destrukcji	W stworzonej w ten sposób strefie buforowej w wyniku społeczno-politycznego napięcia i „polskiego nacisku” dochodzi do rozpadu Układu Warszawskiego na zasadzie domina.
Czwarty etap destrukcji	Następuje zjednoczenie Republiki Federalnej Niemiec i Niemieckiej Republiki Demokratycznej w jedno państwo, które wysuwa roszczenia terytorialne wobec krajów Europy Środkowo-Wschodniej.
Piąty etap destrukcji	W miarę nasilania się kryzysu gospodarczego i politycznego w ZSRR, następuje „miękką aneksją” jego terytoriów.

Źródło: Opracowanie własne na podst. С. Кургинян, *Седьмой сценарий*. Т. 2, Москва 1992, s. 61–62.

Н.В. Петров, *Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ, 1917–1991: Справочник*, Москва 2003, s. 147.

⁶⁵ M. Kornat, *Pakt Ribbentrop–Mołotow. Interpretacje, mity, rzeczywistość*, „Dzieje Najnowsze”, 2020, t. 52, nr 1, s. 87–120.

Sporządzony przez Kurginiana i jego zespół scenariusz wydarzeń ma charakter prognostyczny. Odzwierciedla jednak sowieckie fobie wynikające z demonizacji zagrożenia ze strony zachodu, a zwłaszcza Stanów Zjednoczonych, które mają prowadzić działalność wywrotową w celu destrukcji „czerwonego imperium” poprzez podburzanie narodów ZSRR i wspieranie polskiej „Solidarności”. Mimo że predykcja Kurginiana została przeszacowana, niektóre z zawartych w niej scenariuszy doczekały się częściowej realizacji. Zgodnie z prognozami Kurginiana pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. na Litwie, Łotwie i w Estonii doszło do protestów, podczas których żądano ujawnienia treści tajnego protokołu jako dodatku do paktu Ribbentrop–Mołotow. W pięćdziesiątą rocznicę podpisania paktu, 23 sierpnia 1989 r. dwa miliony ludzi utworzyło tzw. bałtycki łańcuch o długości ok. 600 km, który połączył Wilno, Rygę i Tallinn. 26 sierpnia 1989 r. KC KPZR wezwał kraje bałtyckie do wycofania się z „separatystycznej polityki”⁶⁶. Pomimo to, 24 września 1989 r. Zjazd Deputowanych Ludowych potępił podpisanie tajnego protokołu do paktu Ribbentrop–Mołotow i uznał zawarte w nim zapisy za prawnie bezpodstawne i nieważne od chwili ich podpisania. W tym kontekście należy podkreślić, że obecnie Federacja Rosyjska, realizując założenia własnej polityki historycznej, odrzuca odpowiedzialność ZSRR za wybuch II wojny światowej m.in. poprzez rehabilitację paktu Ribbentrop–Mołotow⁶⁷.

W latach dziewięćdziesiątych Siergiej Kurginian nawiązał stałą współpracę z „metodologiem” Jurijem Gromyką (ur. 1958), uczniem Giorgija Szczedrowickiego, z którym w ramach Eksperymentalnego Centrum Twórczego przygotowywał monografie oraz programy o tematyce społeczno-politycznej⁶⁸. W 2012 r. Siergiej Kurginian jako przywódca ruchu społecznego „Esencja Czasu” przedstawił swój program polityczny w manifestie pt. *Projekt ZSRR 2.0* i innych publikacjach. Według tego dokumentu celem ruchu jest odbudowanie Związku Radzieckiego jako imperium w postaci związku narodów, w którym naród rosyjski odgrywa rolę rdzenia państwowotwórczego. W wielu swoich pracach Kurginian zauważa, że Rosja ma wyjątkowe doświadczenie historyczne, które jest odrębne od europejskiej drogi rozwoju. Według teoretyka, do upadku ZSRR doprowadziły zachodnie idee i wartości, takie jak konsumpcjonizm, demokracja i społeczeństwo obywatelskie. Dlatego, według Kurginiana, aby odbudować „czerwone imperium”, należy doprowadzić

⁶⁶ B. Jundo-Kaliszewska, T. Lachowski, *Odzyskanie niepodległości przez państwa bałtyckie w świetle procesu rozpadu ZSRR oraz następcze rozliczenie okresu sowieckiej okupacji. Wybrane aspekty natury prawnej i politycznej*, „Władza Sądzenia”, 2021, t. 20, s. 121.

⁶⁷ P. Bielicki, *Stanowisko Federacji Rosyjskiej wobec paktu Ribbentrop–Mołotow za rządów Władimira Putina*, „Dzieje Najnowsze”, 2022, t. 54, nr 2, s. 199, 202.

⁶⁸ С. Смирнов, Е.И. Спешилова, С.С. Аванесов, *Человек у зеркала...*, s. 543.

do zjednoczenia rosyjskiego społeczeństwa poprzez kształtowanie w nim przekonania, że Rosja ze względu na swoją historię i kulturę jest w stanie narzucić światu alternatywny wobec zachodniego modernizmu system wartości. Należy też podnieść poziom życia Rosjan poprzez dokonanie przełomu technologicznego. Kurginian, tak jak „metodolodzy”, zakłada, że grupą zdolną do zrealizowania tego projektu politycznego będzie tzw. kognitariat, czyli „proletariat, który opanował wiedzę menedżerską”⁶⁹.

Siergiej Kurginian oraz „metodolodzy” – Oleg Gienisarecki (1942–2022), Gleb Pawłowski (1951–2023) i Piotr Szczedrowicki, syn Georgija – weszli w skład Międzynarodowej Organizacji Publicznej „Stowarzyszenie Polityki Zagranicznej”, która powstała w 1991 r. w Moskwie⁷⁰. Stanowisko prezesa stowarzyszenia zajmował Aleksander Biessmiertnych (ur. 1933), który od 15 stycznia do 28 sierpnia 1991 r. pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych ZSRR, a następnie ambasadora w Waszyngtonie. Dlatego stowarzyszenie było określane nieformalnym mianem „Grupy Biessmiertnego”. Była to pierwsza w ZSRR „organizacja pozarządowa”, która zajmowała się:

- analizowaniem możliwości posunięć dyplomatycznych zapewniających skuteczną ochronę interesów Rosji;

3. Flaga ochotników z ruchu „Esencja Czasu” walczących na Ukrainie; źródło: Wikimedia Commons

⁶⁹ Т.В. Кисельникова, *Идеи А.А. Богданова в проекте „Сверхмодерн” С.Е. Кургияна*, „Вестник Омского университета”, 2016, nr 2, s. 50–53; Д.П. Кондраль, А.Г. Кузьмин, *Модели развития современной России в консервативных проектах модернизации страны*, „Общество: политика, экономика, право”, 2015, nr 3, s. 10. Zob. szerzej С. Кургиян, *Исав и Иаков. Судьба развития в России и мире*, t. 1–2, Moskwa 2009; *idem*, *Суть времени. Философское обоснование мессианских претензий России в XXI веке*, t. 1–4, Moskwa 2012. Kurginian i jego środowisko są wykorzystywane przez Kreml w polityce wewnętrznej i zagranicznej. W latach 2011–2012 Kurginian brał udział w tłumieniu protestów opozycji na Placu Błotnym. Od 2014 r. aktywnie wspiera działania zbrojne prowadzone przez Federację Rosyjską na Ukrainie. Członkowie kierowanego przez niego ruchu „Esencja Czasu” zajmowali się m.in. dostarczaniem broni i uzbrojenia dla walczących w Donbasie „separatystów”. Brali też udział w walkach w Donbasie jako ochotnicy w szeregach batalionu „Wostok”. Obecnie Kurginian uczestniczy w kampaniach propagandowych i dezinformacyjnych organizowanych przez Kreml, które są wymierzone w integralność terytorialną Ukrainy. Prowadzi także działania propagandowe ukierunkowane na wsparcie kompleksowej restauracji stalinizmu, zob. *Кургиян Сергей Еравнович...*

⁷⁰ *Аналитическая группа Внешнеполитической ассоциации*, <https://old.russ.ru/gb/vvod/gb1.htm> (dostęp: 10 VIII 2023).

- tworzeniem alternatywnych podejść do rozwiązywania najważniejszych problemów wynikających z sytuacji geopolitycznej powstałej w wyniku dezintegracji ZSRR (np. rozszerzenie NATO na Wschód, konflikty na terytorium WNP, reintegracja przestrzeni poradzieckiej);
- przygotowaniem planów współpracy Rosji z innymi państwami w zakresie polityki, gospodarki, ekologii i bezpieczeństwa.

Eksperci stowarzyszenia przygotowywali materiały analityczne oraz rekomendacje dotyczące wzmocnienia międzynarodowej pozycji Rosji dla instytucji państwowych i podmiotów gospodarczych. Dzięki stworzeniu nieformalnych platform, takich jak fora rosyjsko-amerykańskie, rosyjsko-chińskie i rosyjsko-brytyjskie, stowarzyszenie organizowało konferencje i spotkania z udziałem przedstawicieli rosyjskich władz i kręgów biznesowych oraz ich zagranicznych partnerów⁷¹. W gmachu Międzynarodowej Organizacji Publicznej „Stowarzyszenie Polityki Zagranicznej” odbywały się spotkania „metodologów”, w których brał udział m.in. Siergiej Ławrow, minister spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej⁷². W ten sposób Międzynarodowa Organizacja Publiczna „Stowarzyszenie Polityki Zagranicznej” w Moskwie, w skład której weszła grupa „metodologów”, stało się ważnym podmiotem biorącym udział w kształtowaniu rosyjskiej polityki zagranicznej po rozpadzie ZSRR oraz narzędziem wpływu Rosji na społeczne, polityczne i biznesowe elity poszczególnych państw.

Mimo że popularność gier organizacyjno-działaniowych (aktywnościowych) minęła w latach dziewięćdziesiątych, kilku najważniejszych polityków Federacji Rosyjskiej wywodzi się z „metodologicznej” szkoły socjotechniki. Wśród grona osób biorących udział w seminariach prowadzonych przez Piotra Szczedrowickiego, syna Gieorgija, znajdują się m.in. Siergiej Kirijenko (I zastępca szefa Administracji Prezydenta FR), Władysław Surkow (asystent Prezydenta FR), Wiaczesław Wołodin (od 5 X 2016 r. przewodniczący Dumy Państwowej FR), Michaił Chodorkowski (były szef koncernu naftowego Jukos) i Jelena Mizulina (członek Zgromadzenia Federalnego FR)⁷³. W gronie „metodologów” w latach 1993–1997 powstała współczesna wersja doktryny „Ruskiego Miru” oraz narzędzia służące do jej realizacji. Kluczową

⁷¹ А.Д. Богатуров, А.В. Кортунов, *Международные исследования в России и СНГ: научно-аналитические и образовательные центры, ученые и специалисты в области международных отношений, внешней политики и безопасности: справочник*, Москва 1999, s. 95–96; А. Крутько, *Функции и ресурсы гражданского общества во внешней политике России*, „Обозреватель”, 2013, nr 7, s. 16–17.

⁷² W. Ponomariow, *Władimir Putin i jego otoczenie*, cz. 7, <https://instytutbirm.pl/wladimir-putin-i-jego-otoczenie-cz-vii-metodolodzy-sekta/> (dostęp: 10 VIII 2023).

⁷³ И.В. Жежко-Браун, „Трудно быть Богом”..., s. 201.

rolę w sformułowaniu tej doktryny odegrali Piotr Szczedrowicki, Jefim Ostrowski, Siergiej Gradirowski, Gleb Pawłowski i Maksim Szewczenko. Projekt był rozwijany w okresie od 1998 do 2003 r. Grupie prokremlowskich technologów politycznych związanych z Piotrem Szczedrowickim i Glebem Pawłowskim zlecono stworzenie ideowego „oprogramowania” oraz przygotowanie atrakcyjnego i realistycznego programu polityki zagranicznej wobec rosyjskiej diaspory. W programie tym zaproponowano termin „ruskij mir”, który wkrótce został przyjęty przez Administrację Prezydenta RF, w szczególności jej głównego ideologa Aleksandra Wołoszyna i jego asystenta Władysława Surkowa⁷⁴.

Podsumowanie

W Moskiewskim Kole Metodologicznym stworzono naukowe podstawy sowieckiej/rosyjskiej szkoły socjotechniki wykorzystywanej zarówno do sterowania swoim społeczeństwem, jak i populacją innych państw. Teoretyczne i praktyczne założenia tej szkoły opracowane przez Gieorgija Szczedrowickiego, jego współpracowników i uczniów zostały zaadaptowane przez naukowo-badawcze zaplecze resortów siłowych i część rosyjskich elit przywódczych. Od lat sześćdziesiątych XX w. do czasów współczesnych „metodolodzy” przeszli ewolucję od techników gier do doradców czołowych rosyjskich polityków.

Dlatego też, aby zrozumieć imperialną politykę Rosji, należy studiować sposób myślenia rosyjskich elit i ich sposób postrzegania świata, na co niewątpliwie wpływ wywarły szkoły socjotechniki w rodzaju „metodologów”.

Michał Wojnowski, dr, doktorat z historii wojskowości Bizancjum, były pracownik IPN, ABW, KPRM, były członek Państwowej Komisji do spraw Badania Wpływów Rosyjskich na Bezpieczeństwo Wewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2007–2022. Zainteresowania badawcze: historia Bizancjum, resorty siłowe Federacji Rosyjskiej i Republiki Białorusi ze szczególnym uwzględnieniem organów bezpieczeństwa państwa, nauka wojskowa ZSRS/FR, walka informacyjna. Autor kilkunastu specjalistycznych opracowań opublikowanych na łamach „Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego” przedrukowanych w periodykach służb specjalnych w Rumunii i na Ukrainie.

⁷⁴ Г.А. Комарова, *Русский мир в меняющемся мире*, Москва 2018, s. 14, 104.

Michał Wojnowski, PhD, doctoral dissertation on Byzantine military history, former employee of the Polish Institute of National Remembrance (IPN), the Internal Security Agency (ABW), the Chancellery of the Prime Minister (KPRM), former member of the State Commission for Investigating Russian Influences on the Internal Security of the Republic of Poland in 2007–2022. Research interests: history of Byzantium, power ministries of the Russian Federation and the Republic of Belarus with particular emphasis on state security organs, military science of the USSR/RF, information warfare. Author of several specialised studies published in *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* reprinted in periodicals of special services in Romania and Ukraine.